

Exil, eller att kontextualisera utifrån cirkulation

Karolina Enquist Källgren

Ett historiskt studium förutsätter att ting, texter, teorier eller andra historiska fenomen cirkulerar, att de färdas genom tid och rum och dyker upp i nya sammanhang. Deras rörelser möjliggör frågor om mening i ett visst historiskt sammanhang. Vad betydde den där texten, det här begreppet, eller den där idéen? Vilken roll spelade fenomenen i sitt sammanhang? Och vad betyder det att jag känner igen det i nya sammanhang? Att kunna fråga så är beroende av att något från det förflutna har dykt upp i nuet och påkallar uppmärksamhet, att detta något är tillräckligt lika för att jag skall kunna känna igen det, men samtidigt så lockande annorlunda att jag skall vilja göra det till föremål för fortsatt undersökning. Ofta formulerar vi forskare våra svar genom att slå fast ett fenomenets plats i den historiska tiden och rummet, till exempel idéer om frihet i den franska upplysningen under 1700-talet. Men vad innebär det att använda cirkulationen, själva rörelsen, som kontext?

Cirkulation och Maria Zambranos exil

Ett exempel på när det är möjligt att kontextualisera utifrån rörelse och cirkulation är i studiet av migranter eller exiltänkare och deras verk. Det kan illustreras med den spanska filosofen María Zambrano (1904–1991) och hennes text *Los Bienaventurados* – ”de välsignade”. Den är skriven under de sista tjugo åren av författarens exil; i Rom och i en liten by på den franska landsbygden

---

Hur du kan referera till det här kapitlet:

Enquist Källgren, K. 2022. Exil, eller att kontextualisera utifrån cirkulation. I: Bergwik, S., Holmberg, L., & Dirke, K. (red.) *Konsten att kontextualisera: Om historisk förståelse och meningsskapande*, pp. 151–166. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <https://doi.org/10.16993/bbt.j>. License: CC BY 4.0.

inte långt från Genève. Idéerna hon ger uttryck för där berör hennes egen exilerfarenhet, men också frågor om hur grundläggande politiska och filosofiska begrepp som nation och frihet uppstod. Zambranos liv var intressant, inte minst eftersom hon levde fyrtiofem år i exil. Därför kan hennes tänkande inte enkelt placeras i en nationell kontext eller filosofisk skola. Efter att ha deltagit som en aktiv försvarare av den andra spanska republiken (1931–1936) flydde Zambrano från Francos trupper över Pyrenéerna 1939. Efter ett kort uppehåll i Paris hamnade hon i Mexiko, och sedan på Kuba, i Puerto Rico, och på 1950-talet i Rom, för att slutligen leva de sista åren i La Pièce, Crozet, i de franska Jurabergen. I exilen bar hon med sig idéer, dokument och manuskript från det Spanien hon precis lämnat. Allra viktigast för Zambrano var de opublicerade anteckningarna från den spanske filosofen José Ortega y Gasset's föreläsningar vid Universidad Central i Madrid, föreläsningar som han hållit runt 1930. Zambrano hade studerat för Ortega och såg honom som en viktig läromästare. Dessutom tjänade Zambrano pengar på att tolka den betydligt mer erkände Ortegas filosofi i Mexiko, Kuba och Puerto Rico. Hon var en av få kvinnor i Spanien som studerat filosofi på universitetet, men hon hann bara påbörja sina doktorsstudier. Ortegas föreläsningarna var så viktiga för Zambrano att hon trots sina många resor behöll dem hela livet. Nu återfinns de hos den stiftelse som upprättades åt henne när hon återvände till Spanien 1984, efter Francos död och på uppmaning av den första demokratiskt valda spanska regeringen efter diktaturen. Men hur skall jag som forskare kontextualisera hennes verk utifrån de många sammanhang som hon förhöll sig till? Ska jag läsa henne utifrån de karibiska eller europeiska vistelseorterna med egna filosofiska traditioner, eller utifrån hennes hemland och tidiga filosofiska inflytande? Ett sätt att kontextualisera kan vara att ta fasta på själva exilen; ett fokus som innebär att följa de förändringar som hennes tänkande genomgick, och samtidigt spåra lokala traditioner som påverkade det.

Zambranos exil innebar att hon överlevde den spanska diktaturen. Tillsammans med henne överlevde också manuskript och idéer som på grund av hennes resor rörde sig mellan Latinamerika och Europa. Zambranos tänkande är alltså en produkt av cirkulationen, av att hon befann sig på en lång resa, i en annan situation än där hennes idéer först uppkom. När hon återvände till Spanien

blev hon en symbol för en radikal och fritänkande demokratisk tradition. Detta stämde med det tänkande som hon utvecklade under exilen, ett tänkande där individens relation till sin omgivning stod i centrum. Exilen var en kontext som förklarar hennes tankar genom att den peka ut skillnader och utvecklingslinjer i relation till hennes erfarenheter.

I föreläsningsanteckningarna som Zambrano hade med sig från Spanien återfinns problemet med människans relation till sin omgivning. Också Ortega beskrev denna relation, formelartat som: *yo soy yo y mi circunstancia*, ”jag är jag och mina omständigheter”. Formeln återges i anteckningarna med Zambranos kommentarer. Hos Ortega beskrev idén en grundläggande mänsklig relation mellan individen och den värld som hon lever i. Den besvarade i huvudsak filosofiska frågor om vad som gör att människan erfar och förhåller sig till världen på ett visst sätt. Men eftersom Ortega var en inflytelserik politiker, kom ”omständigheter” också att snabbt anta politiska dimensioner i Spanien. Under Spanska inbördeskriget (1936–1939) använde sig Zambrano av idén för att försvara rätten hos det spanska folket att demokratiskt besluta över sitt territorium. Hon använde den också för att förespråka jordbruksreformer som skulle omfördela ägandet av jorden till bönderna som arbetade på den.

Temat blev vidare avgörande för Zambranos författarskap och de politiska idéer hon utvecklade under sina år i Latinamerika och Rom. Genom kontakter i den puertoricanska regeringen fick Zambranos idé om att människans värde realiseras genom hennes bearbetande av sina materiella omständigheter ta plats i den puertoricanska konstitutionen från 1952.¹ Exilen som en cirkulation gav idéer som introducerats i Spanien under den andra republiken, och sedan bekämpats med våld, inflytande på andra ställen i världen. I själva verket inledde Zambrano sin exil i Mexiko för att dess socialistiska regering under ledning av Lázaro Cardenas ville överföra kunskap från den nyligen förlorade spanska republiken till den nya mexikanska stat som han försökte bygga.

---

¹ Karolina Enquist Källgren: ”Exile as a context in history. A broader perspective on the circulation of knowledge”, *Lychnos* (2017), 50–73.

Så vad hände med idéerna och manuskripten när de cirkulerade? På vilket sätt skall jag förstå relationen mellan rörelsen som kontext och de idéer och föremål som cirkulerar? Om Zambrano var statsfiende i Spanien, och demokratins förkämpe i Mexiko (och senare i det demokratiska Spanien), hur kan jag förstå hennes idéer som samma? Att studera cirkulation innebär bland annat att ställa frågor om vad som är lika i det som förändras genom att förflyttas.

För att kunna besvara de frågorna måste jag fundera över vad som sker när en idé eller text förflyttas mellan sammanhang. Meningen hos Zambranos idé att människan blir till som en relation till sin omgivning – och idén att hon har rätt att bestämma över produkterna av sitt arbete med jorden – förändrades när den bytte sammanhang. I Spanien mötte tanken våldsamt motstånd från de som kontrollerade jordbruksmarken eftersom idén var direkt kopplad till politiska krav på en ny fördelningspolitik. Eftersom människan blir till i relation till sin omgivning så har hon också rätt att bestämma över den. Motståndarna förspråkade istället en traditionell, närmast feodal, ordning. Det var en av hjärtefrågorna i den väpnade konflikt som ledde fram till Francos diktatur (1939–1975/1985). I Mexiko tolkades jordfrågan istället som en frigörelse från kolonialmakten och som ett nytt socialistiskt projekt med nationalistiska övertoner som försvarade urinvånares rättigheter. På liknande sätt omvandlades tankar om utbildningens betydelse. I Spanien – det fick Zambrano själv erfara – mötte idén om att utbildning skulle befria folket hård opposition. I den puertoricanska konstitutionen spelade det istället en stor och direkt roll, och utbildning fick ett starkt skydd.

Är det då samma idéer det handlar om? Det finns en spänning mellan olika sätt att besvara den frågan. Å ena sidan – för att spåra cirkulation – måste man kunna hävda att det finns något sammanhållet som cirkulerar: en idé, en text eller ett objekt. Men å andra sidan motiveras studiet av cirkulation av övertygelsen att idéer och ting betyder något nytt i nya sammanhang. Annars hade det väl räckt att studera dem i ursprungssammanhanget? Man kan förstå det som ett problem som påminner om vad som händer i översättning mellan språk där något ofta går förlorat när tankar ges ny språkdräkt. Det tycks finns en spänning mellan å ena sidan

en stabil och lokalt given mening och å andra sidan en förflyttad och åtminstone delvis förändrad betydelse.²

Mellan cirkulation och produktion

Den som vill kontextualisera genom cirkulation måste förhålla sig till den här spänningen, och här finns flera möjligheter. Beroende på hur man väljer får undersökningen olika karaktär och delvis olika resultat. Det kan exemplifieras genom att peka på olika möjliga sätt att tolka María Zambranos exil.

Ett möjligt sätt att förstå exilen som en kontext där idéer cirkulerar är att ta fasta på avgörande arenor. För det första kan jag beskriva ett nätverk av aktörer som hjälpte Zambrano att resa, publicera sig och få tillfälliga anställningar på olika universitet. Det kan också handla om viktiga brevvänner eller samtalspartners. På så sätt väljer jag en bestämd arena, i det här fallet ett nätverk av aktörer, som kan användas för att förstå meningsförändringar hos den ursprungliga idén.

För det andra kan jag kontextualisera genom att undersöka hur medier blev arenor som möjliggjorde cirkulation av hennes idéer. Zambranos politiska idéer utvecklades under kortare vistelser på olika universitet i Mexico, på Kuba och i Puerto Rico, för att slutligen översättas i en bok om politisk filosofi i Rom tio år senare.³ Men hennes idéer formulerades och spreds också genom andra medier. De började som föreläsninganteckningar, förvandlades till radioprogram på Kuba där Zambrano ledde ett radiosänt sommaruniversitet, till en bok i Rom, till konstitution i Puerto Rico och slutligen till artiklar riktade till skolungdomar. Olika medier hade olika syfte och språkbruk, och de riktade sig till skilda publikter. Med ett sådant perspektiv förutsätter jag att mediernas sätt att sprida kunskap påverkade och förändrade idéns innehåll.

För det tredje kan jag ta fasta på andra arenor, som politiska institutioner där idéer plockades upp och befästes. I Puerto Rico

² Emily Apter: *Against world literature. On the politics of untranslatability* (London & New York, 2013).

³ María Zambrano: *Persona y democracia*, i Jesús Moreno Sanz (red.), *Obras completas*, vol. 3 (Barcelona, 2011).

lästes och mottogs Zambranos bok, och genom hennes personliga kontakter omformulerades idéerna och blev del av den puertoricanska konstitutionen. Dessutom blev idéerna betydelsefulla som del av nationens utbildningssystem genom Zambranos uppdrag att skriva artiklar i det puertoricanska utbildningsministeriets skoltidning, *Semana*.⁴ Här förutsätter jag att politiska institutioner och myndigheter ger en särskild sorts spridning och tyngd till idéer. Genom att välja någon av de här bestämda arenorna som kontext är det möjligt att kartlägga, förstå och förklara hur idéer förändras när de rör på sig.

Cirkulationen som kontext kan alltså förklara förändringar hos en idé eller i meningen hos ett ting. I jämförelsen av den ursprungliga idén med förändringar som sker genom cirkulation måste jag välja mellan att fokusera på idén som något bibehållet som kan kännas igen i det nya sammanhanget, eller som något nytt – producerat genom spridningen. I det första fallet orienterar jag mig mot att undersöka hur det som förflyttas – en idé, ett ting, en text – är relativt ”färdigt” när det börjar cirkulerar, men hur det genom att förflytta sig får nya och utökade betydelser när det hamnar i nya sammanhang. Typiska exempel är studier av begrepp – ofta uttryckta i ord eller bild – eller fysiska objekt som encyklopedier eller kartor.⁵ Med en sådan ansats är det möjligt att beskriva komplexiteten hos en idé eller ett ting genom att jämföra den ursprungliga idén med dess många förändrade betydelser. En risk med det är dock att jag förutsätter vad idén eller ett ting ”egentligen” är och sedan undervärderar förändringarna som sker vid förflyttningen.

---

⁴ Karolina Enquist Källgren & Sebastián Fenoy Gutiérrez: ”Presentación, Isla de Puerto Rico”, i Moreno Sanz (red.): *Obras completas*, vol. 2 (Barcelona, 2016), 3–27.

⁵ Tre exempel på sådana studier återfinns i Johan Östling et al (red.): *Circulation of knowledge. Explorations in the history of knowledge* (Lund, 2018). Se Erling Sandmo: ”Circulation and monstrosity. The sea-pig and the walrus as objects of knowledge in the sixteenth century”, 175–196, och Camilla Ruud: ”Materializing circulation. A gigantic skeleton and a Danish eighteenth-century naturalist”, 197–218, samt Helge Jordheim: ”The printed work as a site of circulation, dialogues, systems, and the question of genre”, 232–254.

En annan möjlig ansats är att istället ta fasta på de arenor som beskrivs ovan och anta att de idéer jag studerar har skapats genom cirkulation. Det finns, enligt denna ansats, ingen ”färdig idé” innan cirkulationen, och den idé jag fokuserar på uppstår som ett resultat av cirkulationsprocessen. Ett välkänt exempel på detta sätt att arbeta är den franske sociologen Bruno Latours studier av hur vetenskaplig kunskap – vetenskapliga idéer och fakta – blir till genom nätverk (Latour kallar dem ”aktör-nätverk”).⁶ I Latours studier ingår aktörerna (vetenskapsmännen som diskuterar), medierna (till exempel vetenskapliga publikationer) och instrumenten (till exempel laboratorieutrustning) i ett system som sammantaget producerar vetenskaplig kunskap. Vi kan kalla det ett kunskapssystem och det innehåller ofta alla de tre arenor som har beskrivits ovan. Det är dock en risk att jag i beskrivningen av det här systemet väljer ut de aspekter som jag i efterhand uppfattar som direkta bidrag till skapandet av en idé. Här är det alltså viktigt att även misstagen, det som kanske medvetet utelämnades eller omedvetet missuppfattades, ingår i beskrivningen.⁷

Idéer i exil

Oavsett vilken kontextualiseringsansats jag väljer arbetar jag med en kontext som förhåller sig till de tre olika arenor som beskrivits ovan. Men beroende på ansats förutsätter jag olika saker och lägger större vikt vid att undersöka andra, något som leder till delvis olika resultat. I det här och det följande stycket skall jag exemplifiera detta genom att diskutera Zambranos exil med hjälp av de två ansatserna. Andra världskriget och Spanska inbördeskriget utgjorde ett brott i den europeiska kunskapshistorien.⁸ Tyskland hade innan kriget varit en internationellt viktig vetenskapsnation,

⁶ Bruno Latour & Steve Woolgar: *Laboratory life. The construction of scientific facts* (Princeton, 1979) och Bruno Latour: *The pasteurization of France* (Cambridge Massachusetts, 1993).

⁷ Daniel Rodgers: ”Cultures in motion. An introduction”, i Rodgers, Raman & Reimitz (red.), *Cultures in motion* (Princeton & Oxford, 2014), 1–20.

⁸ Simone Lässig: ”Strategies and mechanisms of scholar rescue. The intellectual migration of the 1930s reconsidered”, *Social research* 84:4 (2017), 769–807.

och Spanien spelade stor roll i relation till Latinamerika. Kriget placerade stora grupper vetenskapsmän och filosofer i exil. Cirka 2000 tyska akademiker flydde Tyskland mellan åren 1933 och 1938. Från Spanien flydde runt 5000 akademiker och intellektuella mellan 1936 och 1939. Dessa akademiker ingick i mycket större flyktningrörelser: under 1939 flydde till exempel så många som 480 000 personer från Spanien.⁹ De spanska flyktingarna hamnade framförallt i Frankrike, Latinamerika och Sovjet. Krigens exil blev en kunskaps-cirkulerande händelse med avgörande betydelse för 1900-talets historia.

Mot den bakgrunden, vad kan ansatserna som jag beskrev ovan göra när jag närmar mig Zambranos exil? Med utgångspunkt i den första ansatsen kan jag konstatera att när Zambrano reste med föreläsningssanteckningar och manuskript färdades Ortegas ursprungliga idé – ”jag är jag och mina omständigheter” – till nya sammanhang. Idén formulerades redan 1914, och även om liknande idéer förekom på andra ställen i den europeiska filosofin och sociologin blev den Ortegas signum.¹⁰ Zambrano utvecklade sitt tidiga tänkande i direkt relation till denna idé.¹¹ En studie av hur hennes exil spred idén måste ta fasta på hur tanken uttrycktes på nya sätt och i nya medier som hon använde för att utveckla en egen position. Zambrano omsatte Ortegas idé i olika format efter att hon gått i exil: i egna föreläsningar, i radio på Kuba, men också i en mängd publikationer mellan 1940–1955. Exilens lokala förutsättningar ledde till preciseringar och omformuleringar. Att kontextualisera innebär i det här fallet därmed att förhålla en färdig idé till specifika, lokala och varierande uttryck.

Redan i Spanien spelade tanken om jagets nödvändiga koppling till omgivningen en betydande politisk roll för liberaler och socialister som förespråkade en demokratisering och föränd-

⁹ *Holocaust encyclopedia*, United States Holocaust Memorial Museum, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/german-jews-during-the-holocaust> 26/2 2020; Manuel Aznar Soler & Idoia Murga Castro (red.), 1939. *Exilio republicano español*, Gobierno de España, Ministerio de justicia, Ministerio de educación y formación pública (Madrid, 2019).

¹⁰ José Ortega y Gasset: *Meditaciones del Quijote. Obras completas*, vol. 1 (Madrid, 1966).

¹¹ Karolina Enquist Källgren: *María Zambrano's ontology of exile* (Zürich & New York, 2019).

ring av den spanska samhällsstrukturen.¹² Genom att koppla ett folks rättigheter till den omgivning som de levde i och bearbetade, förespråkade Zambrano en kulturell nyordning som också innebar ekonomisk omfördelning.¹³ I exilen, och speciellt på Kuba och i Puerto Rico – två öar som vid den här tiden var på väg att formera sig som självständiga nationer – spelade idén om kopplingen mellan ett folks miljö och dess omgivning – nu ofta tolkat i vidare bemärkelse som kultur – stor roll för respektive nationella projekt.

Från början av 1950-talet lämnade Zambrano Latinamerika och bosatte sig i Rom. Där uppstod en förändring i hennes tänkande som innebar att hon började skriva om sin egen exil. Idén om ett folks nära koppling till omgivningen, och rättigheter grundade i de förutsättningar som omgivningen gav, konfronterades med exilerfarenhetens svårigheter att höra hemma. I Rom samtalande hon inte med inflytelserika politiker (även om flera sedermera viktiga latinamerikanska politiker i omgångar befann sig i exil i Rom) utan satt istället på caféer och skrev i anteckningsböcker. Flera av de texterna publicerades inte förrän efter 1984 när hon återvänt till Spanien. I dessa anteckningar var det individens relation till ”den andra”, det vill säga främlingen och den som utsluts, som var temat. Exilen blev en metafor för grundläggande gränsdragningar mellan människor – en skillnad som hon menade var nödvändig för att det skall finnas ett jag eller ett folk. Idén ”jag är jag och min omgivning” kom därmed att få en helt annan betydelse i ett nytt sammanhang.

När Zambrano, hennes föreläsningssanteckningar och hennes idéer rörde sig mellan Spanien, Latinamerika och Rom fick de olika betydelser, beroende på de politiska och institutionella sammanhang där de plockades upp och omformulerades. Därför måste skiftningarna belysas just utifrån de sammanhang och arenor där idén fick mening – å ena sidan universitet och statliga myndigheter i Latinamerika och å andra sidan exilens nätverk av cafébordspolitiker i Rom. När idéns sammanhang ändrades,

¹² Victor Ouimette: *Los intelectuales españoles y el naufragio del liberalismo 1923–1936*, vol. 1 (Valencia, 1998).

¹³ María Zambrano: *Horizontes del liberalismo*, i Moreno Sanz (red.): *Obras completas*, vol. 1 (Barcelona, 2015).

förändrades också dess mening. Tanken om ett folks koppling till sin omgivning problematiserades och komplicerades genom att föras samman med en diskussion om vad som händer med den som är främling på en plats. Med den här ansatsen förutsätter jag en sammanhållen eller till och med formaliserad idé, som i uttrycket ”jag är jag och min omgivning”, vars betydelse jag sedan beskriver i olika variationer genom att jämföra med exilens lokala sammanhang. Då kan jag visa att den relativt stabila idén med tiden fick en allt mer fördjupad betydelse genom att förflytta sig.¹⁴ För att komma fram till det resultatet är det avgörande att beskriva idéns utvidgade sammanhang och hur det påverkade dess betydelse, bland annat genom att jämföra ursprungsidén med hur den formulerades på nya platser och arenor.

Att producera exil

Men skulle man inte lika gärna kunna säga att en så genomgripande omformulering av idén gjorde att den blev en ny idé? Och vore det i sådana fall inte bättre att använda den andra ansatsen som jag beskrev ovan och undersöka hur själva förflyttningen mellan platser och arenor skapade idén om främlingen i exil som grunden för ett samhälle? Med denna andra ansats förutsätter jag att idén om exil skapades genom ett system av förflyttningar av människor och idéer som är möjliga att beskriva. Det är extra motiverat eftersom idén om människan som främling, ”den andre”, och dennes relation till samhället var vanligt förekommande på flera platser i Europa under efterkrigstiden. På ett sätt som påminner om hur Bruno Latour studerar vetenskapliga fakta så skulle en sådan ansats innebära att utgå ifrån att cirkulation skapar historiska fenomen, snarare än att bara förflytta dem. Därutöver skulle kontextualiseringen ta fasta på frågor som inte handlar om vem som först kom på en idé utan hur idén blir till, vinner acceptans och betraktas som sann genom att cirkulera.¹⁵

¹⁴ Karolina Enquist Källgren: ”In the laboratory. Forms of knowledge as a methodological concept for the study of knowledge circulation”, i Östling et al. (red.): *Forms of knowledge*, 175–190.

¹⁵ James Secord: ”Knowledge in transit”, *Isis* 95:4 (2004), 654–672.

Zambranos idé om folket och dess nödvändiga relation till sin omgivning förändrades genom exilerfarenheten. Denna förändring motsvarades också av en förändring i hennes levnadsomständigheter. Genom flytten från Latinamerika till Rom avlägsnade sig Zambrano från de arenor som hon tidigare hade haft tillgång till. Hon började också att i högre grad skriva för en offentlig publik, så småningom även för en spansk exilpublik. I och med Francos död 1975 kom Zambrano att spela en viktig roll i den nya spanska offentligheten. Det var möjligt på grund av att hennes böcker, som skrivits i Rom men publicerats på latinamerikanska och franska förlag, nu blev tillåtna i Spanien. Politiska förändringar skapade nya förutsättningar för cirkulation när kunskapssystem började interagera.

I den nya spanska offentligheten framställdes Zambrano som den spanska ”demokratins moder” och när hon med den nya och socialdemokratiska regeringens hjälp repatrierades 1984 så symboliserade hennes återvändande det demokratiska Spaniens seger över diktaturen.¹⁶ Zambrano fick en ny publik, men också ekonomiska och institutionella fördelar. Det upprättades redan under hennes livstid en stiftelse med syftet att förvalta hennes mycket små tillgångar och arkiv, och 1986 tilldelades hon det mest prestigefyllda spanskspråkiga litteraturpriset *Premio Cervantes*, då som första kvinna någonsin.

Det är tydligt att Zambranos förändrade förhållanden, och tillgången till en ny och mycket större publik, formade hennes tankar om exil och exilikern. I *Los bienaventurados* skriver Zambrano att exilikern, *el exiliado*, är en nödvändig tankefigur som möjliggör nationsbegreppet. I flera dagstidningsartiklar reflekterade hon också över sin egen position som exiliker, som hon formulerade som en universell mänsklig erfarenhet, och vidare som ett levande minne som bibehållit demokratiska värderingar när

---

¹⁶ Hector Marquéz: ”Rodríguez Zapatero proclama la ’enorme deuda’ que él y el PSOE tienen con María Zambrano”, *El País* (21 april 2001); Anonym: “Con el retorno a España de la escritora María Zambrano finaliza el exilio de 1939”, *El País* (20 november 1984).

övriga Spanien gav sig åt diktaturen.¹⁷ Den gamla idén om folket och dess relation till omgivningen, som Zambrano redan i Spanien på 1930-talet hade diskuterat i termer av bland annat fördelningspolitik, blev en ny idé i relation till en ny publik och ett nytt politiskt sammanhang. Nu handlade den istället om den individuella exilikerns politiska betydelse som demokratiskt minne under diktaturen. Det var en idé som blev allmänt accepterad i det demokratiska Spanien när många som gått i exil nu flyttade tillbaka för att bygga upp demokratin. Den offentliga spridningen av idén ledde också till en lag om universell amnesti som möjliggjorde en ny demokratisk konstitution. Idén om exilikerns roll samspelade med det framväxande demokratiska kunskapssystem som utvecklades i Spanien efter diktaturen på ett sådant sätt att idén också var med och skapade själva systemet. I den här ansatsen är det alltså möjligt att studera hur idéer och system samspelar och förändras över tid.

Om jag alltså fokuserar på de system som möjliggjorde idécirkulation kan jag se hur idéer uppkommer och etableras just tack vare förflyttningar. Det är möjligt att hävda att den cirkulation som uppstod genom Zambranos flykt och återvändande skapade exilen som idé. En sådan studie skulle alltså lägga mindre vikt vid det ursprungliga problem som Zambrano fick från Ortega, och betydligt mer vikt vid de kunskapssystem där exil blev ett uttryck för det demokratiska samhället i en ny spansk offentlighet. För ett sådant resultat är det avgörande att beskriva hur olika arenor samverkade för att konstruera den nya offentlighet där Zambranos idéer spreds i Spanien, snarare än att jämföra detaljer i betydelsevariationer hos en idé.

Sammanfattning

I det föregående har jag diskuterat vad det innebär att kontextualisera genom cirkulation. En central fråga har varit relationen mellan en idéns lokala betydelser och dess förflyttning över tid och rum. Att kontextualisera ett historiskt fenomen genom

---

¹⁷ María Zambrano: *Los bienaventurados*, i Moreno Sanz (red.), *Obras completas*, vol. IV (Barcelona, 2019). María Zambrano: "Amo mi exilio", *ABC* (28 augusti 1984).

dess cirkulation innebär att reflektera över hur betydelsen hos idéer eller ting fördjupas och varieras i nya sammanhang, och i vissa fall skapas i den cirkulerande processen. I mitt exempel med Zambranos exil blir det tydligt att kontextualisering genom cirkulation innebär att ta fasta på arenor där en idé har kommit till uttryck, exempelvis nätverk av aktörer, medier eller offentliga och politiska institutioner.

I min tolkning av Zambranos idéer om folkets relation till sin omgivning och om exilen har jag illustrerat två sätt att kontextualisera utifrån cirkulation. Det första sättet är att fokusera på ting eller idéer som formuleras på en plats och sedan rör sig till andra platser och tider. Den ansatsen tillåter jämförelse och inre motsättningar mellan begreppets olika betydelser. Det första tillvägagångssättet innebär därmed en rekonstruktion av ett fenomenets lokala sammanhang, samtidigt som det förutsätter att fenomenet är relativt stabilt när det förflyttas. Det kan kännas igen och följas när det rör sig mellan sammanhang. Det är därför det kan jämföras även när det förekommer på olika platser eller formuleras på olika arenor. I tolkningen av Zambranos exil var det möjligt att beskriva den ursprungsidé som Ortega formulerade i sina föreläsningar och följa den när den rörde sig mellan platser – Mexico, Kuba, Rom – liksom mellan medier – föreläsningar, radioprogram, utbildningsmaterial. Resultatet blev en kartläggning av idén med ett antal variationer som uppstod genom att den förflyttades till nya meningssammanhang.

I den andra ansatsen fokuserade jag istället på hur cirkulation i sig – genom vad jag kallar kunskapssystem – skapar idéer, tankar eller ting. Den ansatsen möjliggjorde en beskrivning av hur idéer växer fram, sprids och blir dominerande eller allmänt accepterade som sanna. Detta andra tillvägagångssätt sätter framförallt ljuset på system för överföring eller cirkulation som är lika eller interagerar mellan olika platser. Det kan också innebära att man studerar hur själva systemen förändras över tid och i samspel med idéer som uppkommer i dem. I Zambranos fall kunde jag konstatera att den idé om exilikerns roll för samhällsgemenskapen som hon utvecklade i Rom och sedermera i Spanien var så olik den idé hon fått med sig från Ortega att det kanske är rimligare att tala om en helt ny idé. Den uppkom genom de förflyttningar som exilerfarenheten innebar. Till det kommer den förändring

av själva kunskapssystemet som uppstod i och med inträdet av den spanska demokratin. Under Franco-regimen var Zambranos och andra exilikers texter förbjudna i Spanien. I och med Francos död, och demokratin införande, införlivades exilikerna istället i det system som spred idéer. De fick institutionell anknytning till universitet och kulturinstitutioner, och deras erfarenheter kunde uttalas i det offentliga. De blev rent av avgörande aktörer i detta system och påverkade hur det utformades.

Beroende på vilket sätt jag kontextualiserar ges alltså olika analyser av samma historiska fenomen. Cirkulation som kontext erbjuder flera tillvägagångssätt att arbeta med ett material. Frågan är förstas hur jag skall välja vilken sorts kontextualisering som är mest rimlig? Som uttolkare måste jag, när jag väljer, göra ett antal avvägningar i relation till det material jag vill studera och den fråga jag vill besvara. Exempelvis kan jag fundera över om materialet innehåller en specifikt formulerad idé och som jag vet kan härledas till en viss tänkare eller ett givet sammanhang, eller innehåller det en allmänt vedertagen sanning där det är viktigt att undersöka hur den uppkom? Är jag intresserad av mångtydigheten hos en idé i sig själv, eller snarare samspelet mellan vissa idéer och vissa kunskapssystem? Är jag intresserad av att förstå olika betydelser hos en idé som verkar förekomma i flera olika sammanhang men som kanske inte är allmänt vedertagen, eller vill jag studera det kunskapssystem som möjliggjorde ett visst sorts tänkande som var allmänt vedertaget som sanning? Andra frågor handlar om hur jag ser på historien, alltså vilka teoretiska utgångspunkter jag väljer: är idéerna själva meningsbärande, eller är meningen hos idéer något som uppstår genom system och praktiker? Ett material eller en fråga innebär inte att jag måste välja den ena eller den andra ansatsen när jag kontextualiserar, men jag måste motivera mitt val.

Bibliografi

Anonym: "Con el retorno a España de la escritora María Zambrano finaliza el exilio de 1939", *El País* (20 november 1984).

Apter, Emily: *Against world literature. On the politics of untranslatability* (London & New York, 2013).

- Aznar Soler, Manuel & Idoia Murga Castro (red.): 1939. *Exilio republicano español*, Gobierno de España, Ministerio de justicia, Ministerio de educación y formación pública (Madrid, 2019).
- Enquist Källgren, Karolina: "In the laboratory. Forms of knowledge as a methodological concept for the study of knowledge circulation", i Johan Östling, et al. (red.): *Forms of knowledge. Developing the history of knowledge* (Lund, 2020).
- Enquist Källgren, Karolina: *María Zambrano's ontology of exile* (Zürich & New York, 2019).
- Enquist Källgren, Karolina: "Exile as context in history. A broader perspective on the circulation of knowledge", *Lychnos* (2017), 50–73.
- Enquist Källgren, Karolina & Fenoy Gutiérrez, Sebastián: "Presentación, Isla de Puerto Rico" *María Zambrano*, i Moreno Sanz, red., *Obras Completas* vol. 2 (Barcelona, 2016).
- Holocaust encyclopedia*, United States Holocaust Memorial Museum, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/german-jews-during-the-holocaust>, 26/2 2020.
- Jordheim, Helge: "The printed work as a site of circulation, dialogues, systems, and the question of genre", i Östling et al (red.): *Circulation of knowledge*.
- Larsson Heidenblad, David: "From content to circulation. Influential books and the history of knowledge", i Östling et al (red.): *Circulation of knowledge*.
- Latour, Bruno: *The pasteurization of France* (Cambridge Massachusetts, 1993).
- Latour, Bruno & Woolgar, Steven: *Laboratory life. The construction of scientific facts* (Princeton, 1979).
- Lässig, Simone: "Strategies and mechanisms of scholar rescue. The intellectual migration of the 1930s reconsidered", *Social research* 84:4 (2017), 769–807.
- Marquéz, Hector: "Rodríguez Zapatero proclama la 'enorme deuda' que él y el PSOE tienen con María Zambrano", *El País* (21 april 2001).

Ortega y Gasset, José: *Meditaciones del Quijote. Obras completas*, vol. 1 (Madrid, 1966).

Ouimette, Victor: *Los intelectuales españoles y el naufragio del liberalismo 1923–1936*, vol. 1 (Valencia, 1998).

Rodgers, Daniel: "Cultures in motion. An introduction", i Rodgers, Raman & Reimitz (red.): *Cultures in Motion* (Princeton & Oxford, 2014).

Ruud, Camilla: "Materializing circulation: A gigantic skeleton and a Danish eighteenth-century naturalist", i Östling et al (red.): *Circulation of knowledge*.

Sandmo, Erling: "Circulation and monstrosity. The sea-pig and the walrus as objects of knowledge in the sixteenth century", i Östling et al. (red.): *Circulation of knowledge*.

Secord, James: "Knowledge in transit", *Isis* 95:4 (2004), 654–672.

Zambrano, María: "Clases de Ortega y Zubiri", manuskript nr. M-002, Fundación María Zambrano, 1933–1934.

Zambrano, María: "Amo mi exilio", *ABC* (28 augusti 1984).

Zambrano, María: *Persona y democracia*, i Moreno Sanz (red.): *Obras completas*, vol. 3 (Barcelona, 2011).

Zambrano, María: *Horizontes del liberalismo*, i Moreno Sanz (red.): *Obras completas*, vol. 1 (Barcelona, 2015).

Zambrano, María: *Los bienaventurados*, i Jesús Moreno Sanz (red.): *Obras completas*, vol. 4 (Barcelona, 2019).

Östling, Johan et al. (red.): *Circulation of knowledge. Explorations in the history of knowledge* (Lund, 2018).